

~~1960/824~~
1960/824

BİLİMİN BERGAMA TARTISMASINDAKİ ROLÜ, HUKUK VE İHTİYAT PRENSİBİ ÜZERİNE İNCELEME RAPORU

Hazırlayan: Tarık Nejat Dinc
Stanfor Üniversitesi
Antropoloji Bolum

Giriş:

Aşağıdaki rapor, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Stanford Üniversitesi Antropoloji Bölümünde, Kalkınma Antropolojisi ve Devlet Antropolojisi alanlarının en tanınmış isimlerinden Antropoloji Bölüm Başkanı Prof. James Ferguson ve yine Kalkınma ve Çevre Antropolojisi alanında en önde gelen isim olan Prof. Akhil Gupta'nın eşbaşkanlığında, ve Prof. Liisa Malkki, Prof. Sylvia Yanagisako ve Çevre Antropolojisi ve Bilim Antropolojisi alanlarında çok önemli çalışmalar yapan Prof. Anna Tsing'in üyelikleriyle oluşturulmuş olan tez jürisinin gözetiminde hazırlanan, Bergama'daki altın madeni çevresinde gelişen çevre tartışmalarını inceleyen doktora çalışmam için tarafımdan 2000-2004 yılları arasında gerçekleştirilen araştırmanın verilerine dayanmaktadır. Çevre sorunları, yöre insanları, Bilim ve Devlet pratikleri alanlarının birbirleriyle ilişkilerini Ovacı Altın Madeni ekseninde mercek altına alan bu araştırma sürecinde aşağıdaki çalışmalar yapılmış ve yaklaşık 12.000 sayfalık belge incelenmiştir:

- 2001-2003 yılları arasında, Ovacık Altın Madeni etrafındaki köylerde 2 yıl boyunca bilfiil yaşamak suretiyle *Katılımcı Gözlem* yöntemiyle gerçekleştirilmiş etnografik saha çalışması (bu çalışma 2003-2007 yılları arasında yöreye yapılan kısa süreli gezilerle sürekli olarak güncellenmiştir).
- Tartışmanın ana aktörleriyle gerçekleştirilmiş yüzyüze görüşmeler (Bilim İnsanları, Belediye Başkanları, Bakanlar, Bürokratlar, Hukukçular, Maden Yetkilileri, Mücadele Önderleri, Çevre Örgütleri).
- Ovacık Altın Madeni ile ilgili hazırlanan bilimsel ve teknik raporların incelenmesi (CED Raporları, TÜBİTAK Raporu, 9 Eylül Üniversitesi Raporu, TMMOB Raporu vb....).

- Konunun hukuksal süreciyle ilgili dava metinlerinin incelenmesi (İdari davalar, DGM davaları, AİHM Davaları; ilgili yasa ve mevzuatlar, dava dilekçeleri, bilirkişi raporları, mahkeme kararları).
- Basın yayın kayıtları'nın incelenmesi:
 - o Milliyet, Radikal ve Yeni Asır gazeteleri arşivleri
 - o NTV ve ATV haber arşivleri
 - o Ulusal televizyonlardaki konu ile ilgili bilimsel ve siyasi tartışma programlarının kayıtları
 - o Yabancı televizyonlarda Bergama tartışması üzerine hazırlanan belgesel ve haber programları (VOX-USA, Dateline, PBS; "Glasskai Todciher Gold", "De Strijd von Bergama", "Land Unter in Anatolien" vb...).
 - o Uluslararası basında Bergama altın madeni tartışmasıyla ilgili çıkan haberler
- Altın madenciliği kaynaklı çevre sorunları ile ilgili yabancı kaynak ve mevzuat taramaları

Bu özet raporun amacı, Bergama tartışmasının merkezinde yer alan "bilim" ve "teknik ekspertiz"/"uzmanlık" alanlarının içerdiği siyasal ve sosyo-ekonomik rolü sosyolojik bir perspektiften incelemek ve bu alanların (bilim – teknik uzmanlık) devletin yapılanmasında yer alan klasik "Kuvvetler Ayrılığı" prensibinin 3 ayağından birisi olan *Yarı* ile girmeye çalıştığı iktidar mücadelesinin analizini yapmaktır.

Bergama, Çevre ve Bilim:

Bergama tartışması her ne kadar başından beri bir çevre tartışması olarak düşünülse de, esasında söz konusu olan, bir *Bilim* tartışmasıdır. Bu, elbette ki tartışma sadece bilim üzerinden cereyan ediyor demek değil. Ve elbette ki söz konusu Altın Madeni çevresel risk oluşturması sebebiyle bu kadar tartışma konusu olmuştur. Ancak tartışmaların ana eksenini ve ana aktörlerini konu ile ilgili tartışmanın iki tarafında da yer alan bilim insanlarının ve teknik uzmanların yaptıkları açıklamalar, yayınladıkları

bildiriler ve hazırladıkları raporlar oluşturmuştur. Tartışmanın iki kutubunda bulunan taraflar da çoklukla argümanlarını "bilimsel" söyleme dayandırmaya çalışmışlar, gerek kamuoyunu, gerekse Bergama Köylülerini bu verilerle ikna etmeye çalışmışlardır. Bu çabalar ise "Bilim"den "mutlak doğru"lar bekleyen kamuoyunun kafasını karıştırmak dışında fazla bir sonuç doğurmadı. Bergama köylerindeki etnografik saha çalışmam sırasında köylüler bu karmaşayı sıklıkla söyledikleri şu sözlerle dile getirdiler:

"Bize önce madenci geldi. Bu madenin hiçbir zarri yok dedi. Sonra üniversitelerden profesörler geldi. Bizlere siyanürün zararlarını anlattılar. Havuzdan yeraltına sızabilecek ağır metallerin yeraltı sularını, oradan da tarlalarımızı zehirleyeceğini söylediler. Sonra başka profesörler, mühendisler geldi, hiç birşey olmayacağını, yeraltı sularına bir zarar gelmeyeceğini, siyanürün uçup gittiğini söylediler. Biri öyle dedi biri böyle dedi. Bizim de kafalarımız karıştı. Zararlı mı zararsız mı bilemedik. Oysa bilimin bir tane doğrusu olması gerekmez mi?"

Esasında buradaki sorun bilimsel topluluğun bir konsensüse varamaması değil, kamuoyunun bu topluluktan "tek ve mutlak doğru"yu vermesini beklemesi, bunun yanında da bilimsel topluluğun ve "teknik uzman"ların kendilerini bu tek ve mutlak doğrunun, mutlak ve tartışılmaz otoritesi olarak sunma çabasıdır. Bir başka deyişle sorun, bilimsel bilgiyi ve teknik uzmanları toplumsal hayatın içinde nasıl konumlandığımız, onlara nasıl bir iktidar atfettiğimiz ve onların bu iktidarı nasıl kullandığı sorunudur.

Günümüzde özellikle pozitif bilimlerde yeralan bilim insanlarının ve toplum içerisinde teknik uzman olarak yeralan insanların bilime yaklaşımı hala 20. Yüzyılın başında en gelişmiş şekliyle ortaya çıkan Logical/Mantıksal Pozitivist akımın perspektifinden şekillenmiştir. Bu akım, üzerine bilgi ürettiğimiz doğa (dünya, evren, doğal hayat vb...) ile o "doğa" hakkında üretilen bilgi arasında bire-bir denklik ilişkisi olduğu ve bilimin, üzerine bilgi ürettiği "doğa"ya dolaysız, direk ulaşabildiği varsayımı üzerine kuruludur. Bu anlayışa göre, doğaya dair her şey bilinebilir ve öngörülebilir. Bir başka deyişle, doğaya dair tek ve mutlak dogruları keşfedebiliriz. Pozitivist anlayışın ana omurgalarından birisi de doğanın her alanının determinist yasalarca şekillendiği inancıdır. Yani doğaya dair herşey önceden hesabedilebilir ve öngörülebilir. Bu anlayış,

bilim insanları ve teknik eksperlere şu anda sahip oldukları ayrıcalıklı konumu sağladı: Onlar doğa kanunlarına dair tüm bilgilere sahiptirler ve sahip oldukları bu bilgiler de mutlak doğrudurlar. Böyle bir anlayışın kabulü, bilim insanlarına, sahip oldukları bilgileri sorgulayabilmek ve onların eksik yanlarının farkında olmak yerine, ekspertiz gerektiren konularda sahip olduklarını bilgilerin mutlak yargılarda bulunabilecekleri ölçüde bütün ve eksiksiz olduğu yanılsaması getirmiştir.

Ancak 20. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde, gerek fizik dalındaki keşifler, gerekse bilim felsefesinde Karl Popper, Thomas Khun'un yaptıkları katkılar sonucunda hem doğanın tamamen determinist kurallara uygun hareket etmediği anlaşıldı, hem de bilim insanlarının ve teknik eksperlerin ürettikleri bilgilerin sosyal, kültürel, ekonomik ve politik faktörlerden bağımsız olarak üretilmediği ortaya kondu. Örneğin Karl Popper herhangi bir argümanın "Bilimsel" olarak kabul edilebilmesi için onun "Yanlışlanabilir" olması gerektiğini söyler. Bir başka deyişle, eğer bir bilim insanının bilimsel argümanlarının içinde hata olasılığı yoksa, o argüman zaten bilimsel olmaktan çıkar. Thomas Khun da bilimlerdeki devrimsel nitelikteki atılımların hep konvansiyonel bilimsel cemaatlerin dışında ya da kıyısında yer alan bilim insanlarıncaya gerçekleştirildiğini, belli bir bilimsel grubun içinde yer almanın o bilim insanlarının olgulara farklı bakmalarını engellediğini ve bilimin açıklama getiremediği olgularla ilgili yaratıcı bakış geliştirebilme yeteneklerini kayb ettiklerini söyler. Bir başka deyişle, bilim insanlarının ürettikleri bilgiler, içinde buldukları sosyokültürel, politik ve ekonomik evren tarafından şekillenir. Ne yazık ki bu durum, doğaya direk ve dolaysız erişim sağlayarak ona dair mutlak doğrulara ulaşabilme ayrıcalığına sahip olduğuna inanan ve kamuoyunu da buna inandırmaya çalışan bilim insanları ve teknik eksperlerin kolay kabullenebildiği birşey olamamıştır.

Peki bu durum Bergama'daki tartışmalara nasıl yansımaktadır? Bunlardan birincisi, üretilen kümülatif bilimsel bilginin hangi sosyo-ekonomik koşullarda üretildiği meselesidir. Bir bilim insanının araştırabileceği muhtemel konular teorik olarak sınırsızdır. Ancak bilim insanları, araştırmalarını bu tip bir sınırsız özgürlük/olasılıklar üzerinden şekillendirmez. Özellikle mühendislik gibi uygulamalı teknik branşlarda yapılacak herhangi bir araştırma çalışmasının konusu, o günün koşullarında oluşsan ihtiyaçlar çerçevesinde gelişir; ki bu da son derece doğal ve olumlu birşeydir. Ancak burada ihtiyaçların ne şekilde

belirlendiği, olduğu önemlidir. Dünyada gerçekleştirilen her türlü bilimsel araştırmanın maddi bir maddi maliyeti vardır. Ve bu maliyetler de çeşitli araştırma fonları ve projelerince karşılanır. Tabiatı gereği özel sektörle içiçe çalışan teknik ve mühendislik alanlarında bu fonlar ve projeler, ağırlıklı olarak –ve belli ölçüde eşyanın tabiatı gereği- kendi faaliyet alanlarında yeni gelişmelere ve bilgilere ihtiyaç duyan büyük özel sektör kuruluşları tarafından finanse edilir. Örneğin geçtiğimiz yıl Amerika Birleşik Devletleri'nde Shell, Exxon vb. gibi petrol üreticisi firmalar, Harvard ve Stanford Üniversiteleriyle alternatif enerji kaynaklarının araştırılması konusunda 10 yıl süreli ve bir milyar dolar bütçeli bir ortak araştırma projesi geliştirmişlerdir. Doğal olarak önümüzdeki 10 yıl içerisinde ilgili branşlarda enerji araştırmaları konusunda bilgi üretimi patlaması yaşanacaktır. Böyle bir bilimsel yapılanma doğal olarak zaman içerisinde bir branşta gerçekleştirilen kümülatif bilgi üretiminde, finansmanı sağlayan kurumların tercihleri ve ihtiyaçları doğrultusunda bir tür dengesizlik oluşturur. Bu bağlamda, madencilikle ilgili bilimsel çalışmalar da doğal olarak madencilik sektörünün ihtiyaçları ve eğilimleri, tercihleri doğrultusunda şekillenmiş, bunun neticesinde madencilikle ilgili branşlarda üretilen kumulatif bilgide bu tercihler lehine bir dengesizlik oluşmuştur. Bunun neticesinde maden mühendisliği branşında örneğin, cevherin çıkarılması ve işlenmesinin daha verimli ve düşük maliyetli hale getirilmesi konusunda çok zengin bir literatür ve bilgi birikimi sağlanmışken, yeni keşif ve icatların çevre ve insan sağlığına etkileriyle ilgili çalışmalar, bu konuların maden firmalarının önceliklerini teşkil etmemesi sebebiyle çok daha güdük kalmışlardır. Örneğin, maliyet düşürücü üretim tekniklerine dair çok zengin bir bilimsel literatür oluşmuşken, Acid Mine Drainage / Asit Maden Drenajı denilen, havuzlarda biriktirilen madensel atıkların zaman içerisinde yeraltı kaynaklarına sızma etkileriyle ilgili çalışmalar parmakla sayılabilecek kadar güdük kalmıştır. Çünkü kısıtlı bir süre için çalıştırdığı maden sahasını terkettikten on yıllar sonra gelişecek bu tür bir çevre etkisi doğal olarak madencilik sektörünün öncelikleri arasında yer almamaktadır. Bu nedenle de Güney Amerika'daki zengin yeraltı kuars altın yatakları keşfedildikten hemen sonra bu cevheri işleyebilmek amacıyla Siyanürleme yöntemi 100 seneden daha uzun bir süre önce keşfedilmiş olmasına rağmen, Asit Maden Drenajı ile ilgili araştırmalar bundan ancak yaklaşık 20 sene önce, İspanya'da çok eski zamanlarda kapatılmış bir maden sahasında yaşanan çevre felaketi sonrasında kısmen yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışmalar da madencilik

sektörü tarafından değil, devlet kurumları tarafından ağırlıklı olarak finanse edilmişlerdir. Dolayısıyla herhangi bir madencilik faaliyetine ait insanlığın sahip olduğu kümülatif bilgiler zaman içerisinde madencilik sektörünün lehine, çevre çalışmalarının ise aleyhine bir dengesizlik barındırmaktadır. Bu da sonucunda ne yazık ki bizlere, teknik eksperlerin göstermeye çalıştıklarının aksine, madencilik faaliyetlerinin çevre etkilerine dair çok daha kısıtlı ve bilinmezlerle dolu bir bilgi dağarcığı ve teknik veri birikimi sunmaktadır. Ancak 1960lı yılların sonunda dünyada ortaya çıkan çevre hareketlerinden sonra, sınırlı ölçüde ve kısıtlı bütçelerle ortaya çıkan çevre araştırmaları ve çevre mühendisliğinin kısa sürede oluşturduğu bilgi birikimi, geçmişi yüzyıllara dayanan maden mühendisliğine kıyasla çok çok daha kısıtlıdır. Bunun neticesinde tıpkı Ozon Tabakasının delinmesi ve Küresel Isınma meselelerinde olduğu gibi, bir çok endüstriyel faaliyetin insanlara, çevreye ve doğaya zararları ancak felaketler yaşanması sonrası ortaya çıkmaya başlamaktadır. Ancak bu durumda da teknik uzmanlar ve bilirkişiler bu konularda insanlığın oluşturmakta olduğu bilgi havuzunun sınırlılığının farkında olmak yerine, bu konularda yeterli tüm verilere sahip oldukları intibasını yaratmaya çalışmaktadırlar. Sektör desteğine sahip olmadığı için çevre ile ilgili bir çok konuda henüz bilimsel çalışma yapılmamış olması ve elde veri olmaması gerçeğini bir çok teknik uzman "bu konuda çevreye zararlı olduğuna dair herhangi bir bilimsel kanıt yoktur" diye yorumlayarak, veri yokluğunu "çevreye zararın olmaması" şeklinde mütalaa etmeyi tercih etmektedirler. Böyle bir "uzman" yaklaşımı ise, ne yazık ki sürekli olarak çevrenin aleyhine ve sektörün lehine şekilde cereyan eden uygulamalara yol açmaktadır. Dolayısıyla karar verici/oluşturucu mercii teknik uzmanlar, bilirkişiler ve bilim insanları olduğu sürece, oluşan kararların ve uygulamaların ağırlıklı olarak çevre aleyhine ve sektör lehine olması kaçınılmazdır.

Bergama örneğinde, bilim insanlarının faaliyetlerinin sosyo-politik koşullardan etkilenmesinin en önemli örneği ne yazık ki Basbakanlığın 1999 yılında TÜBİTAK'a talimatıyla hazırlanan Ovacık Altın Madeni ile ilgili TÜBİTAK-YDABÇAG Değerlendirme Raporu'dur. Danıştay'ın Bergama ile ilgili Çevre Bakanlığının verdiği "olumlu görüş"ün iptaline dair Mayıs 1997 tarih ve 1997/2312 sayılı ünlü karardan sonra Başbakanlık Müsteşarlığı Danıştay Kararı'nda belirtilen risklerin kabul edilir olup olmadığı ve alınan

ilave tedbirler ile risklerin giderilip giderilmediğinin tespiti için TÜBİTAK'tan bir komisyon kurarak tespitte bulunmasını talep etmiştir.

Bilim, Hukuk ve İhtiyat Prensibi (Precautionary Principle)

Endüstriyel faaliyetlerin çevreye etkisi ile ilgili bilimsel verilerin çok kısıtlı olmasının teknik uzmanlar ve bilirkişilerce "çevreye zararı yoktur" şeklinde yorumlanılmasının, yapısal olarak çevre, insan ve doğal yaşam aleyhine ve endüstriyel sektör lehine bir eşitsizlik yaratmasının önüne ne şekilde geçilebilir? Çevreye ve insana saygı, ve demokratik haklara özen geliştirmeye çalışan Batılı toplumlarda, bu soruya cevabın, yani bu bilimsel alandaki yapısal eşitsizliğin kontrolünün ve dengelenmesinin adresi yasal düzenlemeler yoluyla yine hukuk ve yargı olarak gösterilmiştir. Genel olarak endüstriyel faaliyetlerin çevreye ve insan sağlığına etkisine dair kısıtlı bilgi birikimine sahip olunması, ve bu kısıtlı bilgi birikiminin bir sonucu olarak, "bilirkişi/uzman" konumuna yerleştirilen Bilim insanlarının birbiriyle çelişen önerilerde bulunarak kamuoyunda çelişki ve kararsızlık yaratılması sorununa bir çözüm olarak Batılı devletlerde zaman içerisinde İhtiyat Prensibi diye tercüme edebileceğimiz "precautionary Principle" denilen bir kavram geliştirilmiş ve bu kavramın hukuki uygulama zemini oluşturulmuştur. 20. Yüzyılın son çeyreğinde ağırlıklı olarak gelişmiş olan bu kavram bir faaliyetin uygulanması neticesinde ciddi ve geri döndürülemez zararlar söz konusu olduğunda, bilimsel camianın konsensusa varamadığı ve bilimsel kesinliğin oluşmadığı durumlarda ihtiyat prensibi uyarınca faaliyetlerin sürdürülmemesi yönünde karar alınması esasına dayanır. Bir bilimsel faaliyetin zararları konusunda bilimsel kesinliğin henüz oluşmaması, o faaliyetle ilgili alınması gereken önlemlerin ertelenmesi veya durdurulmasına gerekçe olamaz. Bu tarz çevre ve insan sağlığına büyük zararlar verme ihtimali olan faaliyetlerde, genel hukuk prensiplerinin aksine ispat yükümlülüğü, iddia makamında değil faaliyet sahibindedir.

Ağırlıklı olarak çevre konularındaki ihtiyatlar konusunu hedef alan İhtiyat Prensibi / Precautionary Principle uluslararası arenada ilk kez 1982 Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun "The World Charter for Nature" belgesinde yürürlüğe sokuldu. Daha sonra 1987 Montreal Anlaşması'yla uluslararası anlaşmalara giren prensip 1992 yılında Rio'da

duzenlenen United Nations Conference on Environment and Development / Birlesmis Milletler Cevre ve Kalkinma Konferansi'nin Rio Declaration on Environment and Development / Rio Cevre ve Kalkinma Deklarasyonu sonuc metninde yer aldı. Turkiye'nin tam uyelik muzakerelerini surdurdugu Avrupa Birligi'nde ise Ihtiyat Prensibi Maastricht Anlasmasiyla Birigin cevre politikalarinin en onemli temel tasi olarak yer aldı. 2000 Yilinda uye ve aday ulkelere yolladigi bir bildiri/communication'da Avrupa Komisyonu, Ihtiyat Prensibinin uygulama esaslarini detayli bir bicimde ertaya koydu. Son olarak ise, 2004 yilinda uye ulkelerce imzalanan Avrupa Birligi Anayasa Taslagi'nin cevreye ilgili duzenlemeleri iceren bolumundeki III-233. Madde ile de Ihtiyat Prensibi Avrupa Birligi anayasasinda kendisine yer buldu.

Not edilmesi son derece onemli olan bir nokta, cevre ile ilgili duzenlemeler getiren uluslararası metinlerde uygulamaya sokulan ihtiyat prensibi, 1997 yilinda Bergama ile ilgili yukarida sozu edilen Danistay kararının gerekcesindeki ozle buyuk paralellikler tasimaktadır. Basbakanligin TUBITAK'a verdigi direktif araciligiyla Danistay kararını bertaraf etme cabasi icerisine giren ilgili komisyon raporunda bilimin siyasi amaclarla kullanılarak hukukun yerini ikame etmesi cabalarına karsi Ihtiyat Prensibi, uyesi olmaya calistigimiz gelismis ulkelerce bilimsel otoritenin sinirli veriler sozkonusu oldugu durumlarda manipulatif kullanilmasina karsi hukuku yeniden devreye sokarak bir kontrol mekanizmasi kurmayi amaclar.